

**O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLAR
UNIVERSITETI**

Ingliz tili 2 – fakultet

Mustaqil ish

**Mavzu: HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGINI
TA`MINLASH ASOSLARI**

Toshkent-2016

Reja:

- 1. Hayot faoliyati xavfsizligi haqida tushuncha**
- 2. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining maqsadi va vazifalari**
- 3. HFX kursining qisqacha mazmuni**
- 4. Hayot faoliyati xavfsizligini taminlash asoslari va tarkibiy qismlari**
- 5. Xavfsizlikni taminlash usullari, ta`riflari, boshqarishning uslubiy asoslari**
- 6. Xulosa.**

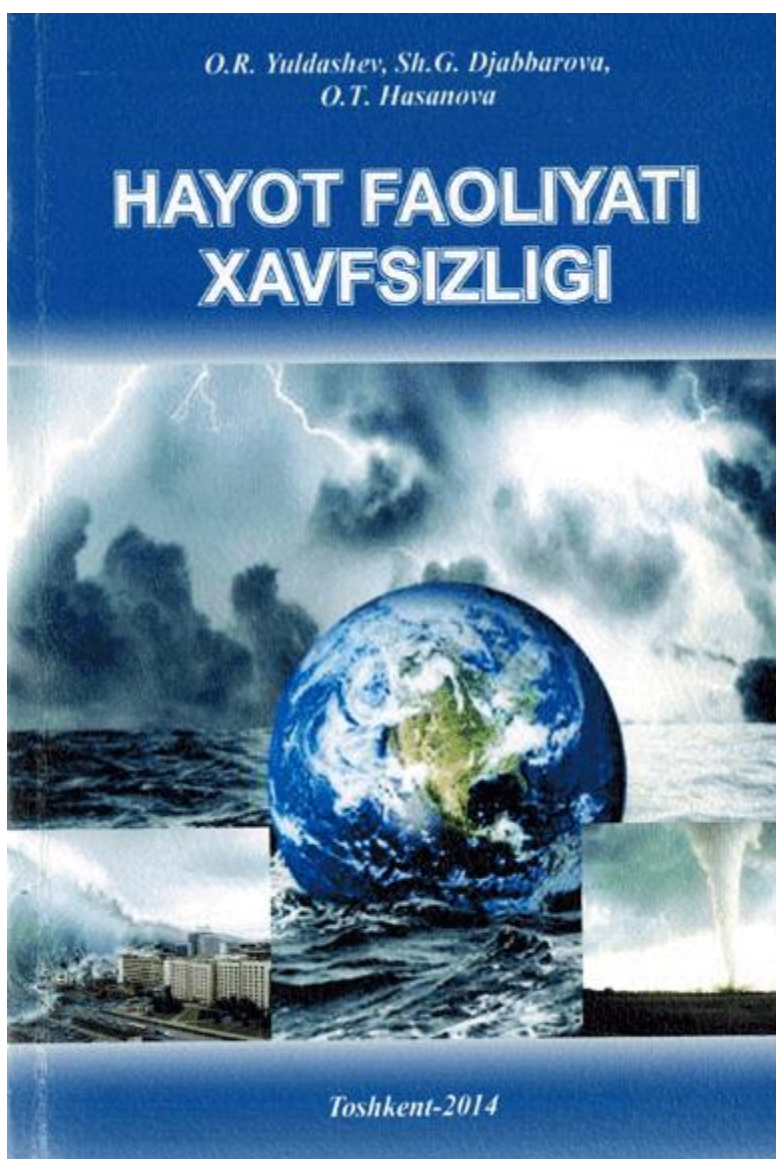
1. Hayot faoliyati xavfsizligi haqida tushuncha

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq barcha fuqarolarni jumladan ishchi xodimlarni ijtimoiy holatini yaxshilash, ularning turmush darajasini yuksaltirishga, ishlash sharoitlarini texnika xavfsizligi va sanitariya talablari darajasidagi asosini yaratishga katta e`tibor qaratib kelinmoqda.

Ta`lim jarayonining barcha sohalarida ham keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta`lim to`g`risidagi Qonunlar asosida ta`lim sohasida katta yutuqlarga erishilmoqda. Ta`lim mazmuni tubdan ijobiy o`zgarishga yuz tutmoqda. Barcha ta`lim tizimida eng zamonaviy o`qitish vositalaridan foydalanilmoqda. Ishlab chiqarish eng qudratli, zamonaviy ishlab chiqarish vositalari bilan

qurollantirilmoqda. Ijtimoiy hayot tarzi faollashmoqda. Mamlakatda qabul qilingan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Ta`lim to`g`risida»gi Qonun ta`lim tizimi mazmunini tubdan o`zgartirib yubordi. Jumladan oliy ta`lim o`quv rejalariga zamon va hayot talablaridan kelib chiqib katta o`zgartirishlar kiritildi.

Endilikda tayyorlanayotgan yosh mutaxassislarga har bir sohada chuqur va keng qamrovli ma`lumot berish, ularga berilgan bilim ishlab chiqarishda va jamiyatda o`z aksini va dolzarbligini yo`qotmaydigan bo`lishiga va ularning bilim darajalari dunyo ta`lim standartlari qo`ygan talabga javob berishiga asosiy ahamiyat qaratilmoqda.

Zamonaviy hayotdagi ishlab chiqarish samaradorligini etuk kadrlarsiz tasavvur etish mumkin emas. Har sohada inson omili, uning qadr-qimmatini birinchi o`ringa qo`yilib ish tashkil etilgan joyda yutuqlar barqaror bo`lishi shubhasiz.

Inson tug`ilishi bilan yashash, erkinlik va baxtga intilish huquqiga ega bo`ladi. Inson o`zining yashash, dam olish, sog`ligi haqida qayg`urish, qulay atrof-muhit, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan mehnat sharoitida ishlashga bo`lgan xuquqlarini hayot faoliyati jarayonida amalga oshiradi. Uning bu huquqlari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan.

Hayot faoliyat – bu insonning kunlik faoliyati, dam olishi va yashash tarzidir.

Inson hayoti jarayonida uni o`rab turgan atrof muhit bilan uzluksiz aloqada bo`ladi va shu bilan birga har doim uni o`rab turgan muhitga bog`liq bo`lib kelgan va shunday qolaveradi. Inson shuning uchun ham o`zini o`rab turgan atrof-muhit hisobiga oziq-ovqat, havo, suv, dam olish uchun zarur moddiy narsalar va boshqalarga bo`lgan ehtiyojini qanoatlantiradi.

Atrof-muhit –bu insonni o`rab turgan muhit bo`lib, insonning hayot faoliyatiga, uning sog`ligi va nasliga to`g`ridan to`g`ri, birdan urinma yoki masofadan ta`sir etishga qobiliyatli omillarning (jismoniy, ximiyaviy, biologik, informatsion, ijtimoiy) shartli yig`indisidir.

Inson va atrof-muhit uzluksiz o`zaro ta`sirda bo`lib, doimiy harakatdagi «Inson – atrof muhit» sistemasini tashkil etadi. Dunyoning evolyutsion jarayonida bu sistemani tashkil etuvchilar uzluksiz o`zgarib bordi. Inson mukammallashdi, yersharining aholisi va uning oqimi o`sdi, jamiyatning ijtimoiy asosi o`zgardi. Atrof-muhit o`zgardi: inson o`zlashtirgan yeryuzi va yerosti hududi kattalashdi; tabiiy tabiat muhiti insoniyat jamiyatining o`sib borayotgan ta`sirini boshdan kechirmoqda, inson tomonidan sun`iy yaratilgan maishiy, shahar va ishlab chiqarish muhiti paydo bo`ldi.

Tabiiy muhit o`zi mukammal bo`lib, inson ishtirokisiz mustaqil mavjud bo`laoladi va rivojlanaoladi. Inson tomonidan yaratilgan boshqa barcha borliq muhiti mustaqil rivojlanaolmaydi va ular paydo bo`lganidan so`ng eskirishga va emirilishga mahkum narsalardir.

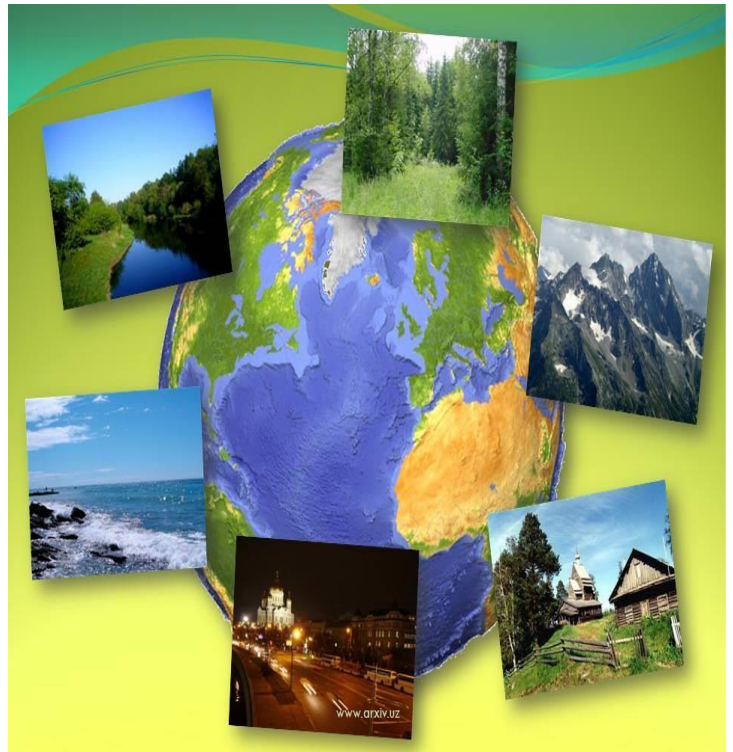
Insoniyat o`zining dastlabki rivojlanish bosqichida tabiiy atrof-muhit bilan o`zaro uyg`un harakat qilgan. Atrof-muhit asosan biosfera, yerosti, gallaktika va cheksiz koinotdan tashkil topgan.

Biosfera - barcha turdagi organizmlar, jumladan inson yashashi mumkin bo'lgan atrof-muhit bo'lib, u murakkab tuzilishdagi yer sharining muhim qobig'idir. Biosfera bir necha milliard yillar davomida shakllangan.

Zamonaviy olimlar biosferani moddalarni planeta bo'yicha harakatini ta'minlovchi yirik, global ekosistema sifatida qarashadi. Hozirgi erada hayot yyerqatlarning yuqori (litosfera) qismida, yerning pastki havo (atmosfera) qobig'ida va yersharining suvli qobig'i (gidrosfera) da tarqalgan. Bu shu bilan izohlanadiki, litosferada yerosti suvlari va tog' cho'kmalarida chuqurlikni sekin-asta ortib borishi bilan harorat ham ortib 2 km dan 16 km chuqurlikda 100 °S va undan yuqori (vulqonik faollik zonasida esa 200 dan 1500 °S cha)ni tashkil etadi. Yerning yuzasida hayotning kontsentratsiyasi va faolligi eng yuqoridir.

Inson evolyutsiyasi jarayonida o'zini oziq-ovqat, moddiy boylikka bo'lgan ehtiyojlarini samaraliroq qondirish, iqlim va ob-havo ta'siridan himoyalash, o'ziga qulaylikni oshirishga intilib tabiiy muhitga, birinchi o'rinda biosferaga to'xtovsiz ta'sirini o'tkazdi. Bu maqsadga etish uchun u biosferani bir qismini texnosfera band etgan joyga aylantirdi.

Texnosfera - o'tmishda biosferaga taalluqli bo'lgan keyinchalik insonlar tomonidan moddiy, ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini yanada yaxshilash maqsadida to'g'ridan-to'g'ri

yoki sirtidan texnik vositalar bilan ta`sir etgan hududdir.

Texnosfera insonlar tomonidan texnik vositalar yordamida yaratilgan shaharlar, qo`rg`onlar, qishloq aholi punktlari, sanoat va korxonalar zonasi band etgan hududlar hisoblanadi.

Inson hayot faoliyati jarayonida nafaqat tabiiy muhit bilan balki, ijtimoiy muhit deb ataluvchi odamlar ommasi bilan ham uzluksiz aloqada bo`ladi. Insonni ijtimoiy muhit bilan aloqasi tug`ilishni davom ettirishda, bilim va tajribalar almashishda, ma`naviy ehtiyojlarini qondirishda, intellektual qobiliyatlarni oshirishda foydalaniladi va shakllanadi.

Zamonaviy industrial jamiyatda inson atrof-muhit komponentlari (biosfera, texnosfera va ijtimoiy muhit) bilan o`zaro ta`sirda bo`ladi. YA`ni, inson tabiiy atrof-muhitga uzluksiz ta`sir etsa, o`z navbatida biosfera va insonning ehtiyojlaridan kelib chiqib uning uzluksiz jismoniy va aqliy faoliyatining mahsuli bo`lgan texnosfera va ijtimoiy muhit ham insonga to`g`ridan to`g`ri yoki sirtidan doimiy ta`sir etadi. YUqorida qayd etilganlar asosida quyidagicha xulosa chiqarish mumkin:

1. zamonaviy inson uni o`rab turgan atrof-muhitning tashkil etuvchilari ya`ni, tabiiy, texnogen (texnosfera) va ijtimoiy muhit bilan uzluksiz o`zaro ta`sirda bo`ladi;

2. XIX asr oxiridan boshlab XX asr davomida va hozirgi davrda ham texnosfera va ijtimoiy muhit uzluksiz rivojlanmoqda, bunga ushbu sohada inson faoliyati orqali o`zlashtirilgan ulushlarni oshib borayotganligi isbotdir;

3. Texnosferani rivojlanishi tabiiy muhitni o`zgartirish hisobiga amalga oshmoqda.

Zamonaviy hayotda insonlarning ijtimoiy mavqelarini yuksalishi bilan birga ularning tinchligiga, sog`ligiga va mehnati xavfsizligiga xavf soladigan omillar soni ham ortib bormoqda. Ma`lum sharoitda ularni insonlarning ruhiy holatiga, sog`ligiga salbiy ta`sirini ko`rsatishi hammaga ma`lum. SHu sababli insonlarni nafaqat ularning aqliy yoki jismoniy mehnat faoliyati davomida balki, yashash joyida, yo`lda va barcha holatlarda xavfsizligini, yaxshi kayfiyatini, mehnat qobiliyati va ish unumdorligini taminlash, sog`ligi haqida qayg`urish masalalarini ijobiy hal etish juda dolzarb masalalardan biridir.

Qayd qilingan masalalarni ijobiy hal etishda hayot faoliyati xavfsizligi fanining o`rni, uning nazariy ma`lumotlari bilan bo`lajak mutaxassislarni qurollantirish, muammolarni ijtimoiy hayotda mumkin qadar ijobiy hal etilishiga yordam beradi.

2. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining maqsadi va vazifalari

Hayot faoliyati xavfsizligi (HFX) — ishlab chiqarish va noishlab chiqarish muhitida insonni atrof muhitga taʼsirini hisobga olgan holda xavfsizligini taminlashga yoʻnaltirilgan bilimlar sistemasidir.

HFXning maqsadi ishlab chiqarishda avariya-siz holatga erishish, jarohatlanishni oldini olish, insonlar sogʻligini saqlash, mehnat qobiliyatini va mehnat sifatini oshirish hisoblanadi.

Qoʻyilgan maqsadga erishish uchun quyidagi ikki masalani echish lozim boʻladi:

1. *Ilmiy (inson-mashina sistemasini; atrof muhit-inson, xavfli (zararli) ishlab chiqarish omillari va boshqalarni matematik modellash-tirish);*

2. *Amaliy (uskunalarga xizmat koʻrsatishda mehnat xavfsizligini taminlash).*

Hayotiy jarayonda insonni atrof-muhit va uning tashkil etuvchilari bilan oʻzaro taʼsiri YU.N.Kurjakovskiyning «Hayot faqat moddalar, energiyalar va informatsiyalar oqimlarini tirik tana orqali harakati jarayonida mavjud boʻla olmaydi» degan hayotni saqlash qonuniga mos holda elementlar orasidagi moddalar massasining, barcha turdagi energiyalar va informatsiyalarning oqimlari sistemasiga asoslangan.

Hayotni saqlash qonunidagi oqimlar insonga oʻzini oziq-ovqatga, suvga, havoga, quyosh energiyasiga, oʻrab turgan muhit haqidagi informatsiyalarga boʻlgan ehtiyojlarini qanoatlantirishi uchun kerak. SHu bilan bir vaqtda inson hayotiy fazasida oʻzidan ongli faoliyati bilan aloqador boʻlgan (mexanik, intellektual energiyalar) biologik jarayon chiqimlari koʻrinishidagi maʼlum massadagi moddalar oqimini, issiqlik energiya va boshqa energiya oqimini ajratadi. Moddalar va energiyalar oqimi almashinuvi inson ishtirok etmaydigan jarayonlar uchun ham xarakterlidir.

Tabiiy muhit bizning planetamizga quyosh energiyasi oqimi kirib kelishini taʼminlaydi. Bu esa oʻz navbatida biosferada oʻsimlik va hayvonlar oqimini, moddalar (havo, suv) adiabatik oqimini, har xil energiyalar oqimini, jumladan favqulodda holatlarda tabiiy muhitdagi energiyalar oqimini roʻyobga keltiradi.

Texnosfera uchun barcha turdagi xom ashyo va energiyalar oqimi, mahsulotlar va odamlar navbati oqimlarining har xilligi; chiqindi oqimlari (atmosfera-ga chiqarilayotgan chiqindilar, suv hovzalariga tashlanayotgan sanoat chiqindilari, iflos suvlar, suyuq va qattiq chiqindilar, har xil energetik taʼsirlar) xarakterlidir.

Har qanday xoʻjalik yuritishning chiqindilari va teskari samarasi boʻladi va ularni butunlay yoʻqotib boʻlmaydi. Ularni bir fizik-ximik shakldan boshqa shaklga oʻtkazish yoki fazoga chiqarib yuborish mumkin. Bundan tashqari texnosferada yuz beradigan toʻsatdan portlash, yongʻinlar

natijasida, qurilish konstruktsiyalarini buzilishida, transport avariylarida va shunga o`xshashlarda katta miqdordagi chiqindilar hosil bo`lishi va energiya oqimlarini yuzaga keltirishi mumkin.

Ijtimoiy muhit tabiiy va texnogen olamni o`zgartirishga yo`naltirilgan insonga xarakterli bo`lgan barcha energiya oqimlarini ishlab chiqaradi va iste`mol qiladi. Bular misol qilib jamiyatdagi chekish, alkogol ichimliklar, narkotik moddalar va shunga o`xshashlarni iste`mol qilishga aloqador zararli holatlarni keltirish mumkin.

«Inson - atrof muhit» sistemasini har xil komponentlari, energiya va informatsiyalarini xarakterli massalar oqimini quyida keltiramiz:

Tabiiy muhitning asosiy oqimlari.

- quyosh nurlanishi, yulduz va planetalar nurlanishi;
- kosmik nurlar, chang, asteroidlar;
- yerning elektr va magnit maydoni;
- ekosistemalarda, biosferada moddalar aylanishi;
- atmosfera, gidrosfera va litosfera holatlari shu jumladan favqulodda holatlar;

- boshqalar.

Texnosferadagi asosiy oqimlar.

- xomashyolar, energiyalar oqimi;
- iqtisodiyot sohasi mahsulotlarining oqimi;
- iqtisodiyot sohasi chiqindilari;
- maishiy chiqindilar;
- axborot oqimlari;
- transport oqimlari;
- yorug`lik oqimi (sun`iy yoritish);
- moddalar va texnogen avariylardagi energiya oqimlari;
- boshqalar.

Ijtimoiy muhitdagi asosiy oqimlar.

- axborot oqimlari (o`qitish, davlat boshqaruvi, xalqaro hamkorlik boshqalar);

- odamlar oqimi (demografik portlash, aholi urbanizatsiyasi);
- narkotik , alkogol vositalar va boshqa oqimlari;
- boshqalar.

Hayot faoliyati jarayonida inson iste`mol qiladigan va chiqaradigan asosiy oqimlar.

- kislorod, oziq-ovqat, suv va boshqa moddalar (alkogol, tamaki, narkotiklar) oqimlari;

- energiyalar oqimi (mexanik, issiqlik, quyosh va boshqalar);
- informatsiya oqimlari;
- hayot faoliyat jarayonidagi chiqindilar oqimi;

-boshqalar.

3. HFX kursining qisqacha mazmuni

HFX insonni har qanday muhitdagi faoliyatida uning xavfsizligi va sog'ligini ta'minlovchi, xavfli va zararli omillardan himoya qiluvchi amaliyot va nazariyani qamrab olgan ilmiy bilimlar majmuidir.

Bu fan quyidagi asosiy masalalarni echadi:

- *atrof muhitning noqulay ta'sirlarini turkumlaydi (aniqlaydi va sonli baholaydi);*
- *insonni xavflardan himoyalaydi yoki unga noqulay omillar ta'sirini oldini oladi;*
- *xavfli va zararli omillarni ta'siri salbiy oqibatlarini tugatish;*
- *muhitda insonga normal, shinam sharoit yaratish.*

HFXning integral ko'rsatkichi hayotning davomiyligi hisoblanadi. TSivilizatsiya taraqqiyoti (ilmiy-texnikaning, iqtisodning rivojlanish, qishloq xo'jaligini industrlashtirish, har xil energiyalardan foydalanish - yadro energiyasigacha, yangi mashina va mexanizmlarni yaratilishi, zararkunandalarga qarshi har xil o'g'itlarning qo'llanilishi) inson sog'ligiga salbiy ta'sir etuvchi zararli

omillar miqdorini sezilarli darajada ko'paytirmoqda. SHu sababli ushbu omillardan himoyalash inson hayot faoliyatini taminlashning muhim elementi bo'lib qolmoqda.

Insoniyat paydo bo'lgandan boshlab o'zining ko'payishi davomida iqtisodiyotni rivojlantirish bilan birga xavfsizlikning ijtimoiy-iqtisodiy sistemasini yaratdi. Buning oqibatida insonga zararli ta'sirlar sonini oshishiga qaramasdan insonning xavfsizligi darajasi ortdi. Hozirgi vaqtda eng rivojlangan mamlakatlarda insonlarning o'rtacha umr ko'rishi 77 yoshni tashkil qiladi.

“Hayot faoliyati xavfsizligi” kursi inson organizmi va atrof muhit o'rtasidagi murakkab aloqalarni bilish jarayonini ko'zda tutadi. Insonni muhitga ta'siri fizikaviy qonunlar bo'yicha muhitning barcha tashkil

etuvchilari (komponentlari)ni qarama-qarshi ta`sirini yuzaga keltiradi. Inson organizmi u yoki bu ta`sirlarni moslashish chegarasidan oshmaguncha og`riqsiz qabul qiladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi quyidagi masalalarni ko`rib chiqadi:

- *maishiy muhitdagi xavfsizlik;*
- *ishlab chiqarish muhitidagi xavfsizlik;*
- *shahar muhitidagi hayot faoliyati xavfsizligi;*
- *atrof muhitdagi xavfsizlik;*
- *tinchlik va urush vaqtidagi favqulodda holatlar.*

Maishiy muhit – bu maishiy sharoitdagi insonga ta`sir qiluvchi barcha omillarning yig`indisidir. Organizmni maishiy omillarga reaksiyasini fanning sog`lom turmush tarzi, sog`lom turmush tarzining kasallik profilaktikasi bilan aloqasi masalalariga bag`ishlangan mavzularida o`qish mumkin.

Ishlab chiqarish muhiti – bu mehnat faoliyati jarayonida insonga ta`sir qiluvchi omillar yig`indisidir.

Tabiiy muhitdagi xavfsizlik – bu ekologiyaning sohalaridan biridir. Ekologiya organizmni atrof muhit bilan o`zaro ta`siri qonuniyatlarini o`rganadi.

1. Hayot faoliyati xavfsizligini taminlash asoslari va tarkibiy qismlari

Xavfsizlik umumiy nazariyasining tuzilishida asoslar va usullar ko`rilayotgan sohadagi aloqalar to`g`risida to`liq tasavvur qilishda metodologik ahamiyatga ega.

Asos, bu - *fikr, g`oya, maqsad (asosiy holat)dir.* **Usul**, bu – eng umumiy qonuniyatlarni bilish orqali maqsadga erishish yo`lidir.

Xavfsizlikni taminlash asoslari, usullari mantiq hamda dialektikaga xos umumiy usullarga tegishli bo`lmay, maxsus va ayrim usullardan hisoblanadi. Usullar va asoslar o`zaro bog`liqdir. Xavfsizlikni taminlash choralari, bu – usullarni va asoslarni amaliy, tashkiliy, moddiy gavdalantirib amalga oshirishdir.

Asoslar, usullar, choralar xavfsizlikni ta`min etishdagi mantiqiy pog`onadir. Ularni tanlab olish faoliyatning aniq sharoitlariga, xavfning darajasiga va boshqa mezonlarga bog`liq.

Xavfsizlikni taminlash yo`llari ko`p. Ularni belgilariga qarab bir necha sinfga ajratish mumkin. Masalan, *yo`naltiruvchi, texnik, tashkiliy, boshqaruv.*

1. *Yo`naltiruvchi belgilari:* operatorning faolligi, iqtidori; tizimning tartibsizlanishi (destruktsiya), operatorni almashtirish, tasniflash, xavflarni yo`qotish, tartiblash, xavfni kamaytirish.

2. *Texnik belgilari:* blokirovkalash, vakuumlash, germetiklash, masofadan boshqarish, mahkamlash, to`siqlar orqali himoyalash, ojiz zveno qo`llash, siqilgan havo qo`llash, harakatlarni sekinlashtirish.

3. *Tashkiliy belgilari:* vaqt bilan himoyalash, axborot (ma`lumotlar), zahiralash, mos kelmaslik, me`yorlash, xodimlar tanlash, ergonomiklik.

4. *Boshqaruv:* moslik, nazorat, qarshi aloqa, javobgarlik, rejalilik, rag`batlantirishlar, samaradorlik, boshqarish.

1. Xavfsizlikni taminlash usullari, ta`riflari

Inson mehnat faoliyati jarayonida bo`ladigan fazo – ish joyi (gomosfera), doim mavjud yoki vaqti-vaqti bilan xavf paydo bo`ladigan fazoni noksosfera deyiladi.

Xavfsizlikni taminlashga quyidagi usullar orqali erishiladi:

a) *gomosfera va noksosferani fazoviy va vaqt bo`yicha ajratib qo`yish, buni hal qilish uchun masofadan boshqarish, avtomatlashtirish, rabotlashtirish vositalari yordamidan foydalaniladi;*

b) *xavflarni yo`qotish yo`li bilan noksosferani me`yorlashtirish. Bu usulga ishchilarning shovqin, gaz, changdan jarohatlanishidan saqlovchi shaxsiy va birgalikdagi himoya vositalarini qo`llashi kiradi;*

d) *bu usul ishchilarni tegishli muhitga moslashtirishga, ularni himoyalash darajasini ko`tarishga yo`naltirilgan har xil vositalar va usullar: kasbiga qarab tanlash, ruhiy ta`sir va (shaxsiy) himoya vositalari qo`llashni o`z ichiga oladi. Amalda esa yuqorida aytilgan usullar birgalikda qo`llaniladi.*

Xavfsizlikni ta`minlovchi vositalarga, jamoa (JHV) va shaxsiy (SHHV) himoya vositalari kiradi. Ular o`z navbatida xavfsizlikning turi, tuzilishi, ishlatish sohasiga ko`ra guruhlariga bo`linadi.

HFX uslubiy va boshqaruv masalalarining xavfsizlik darajasi va «T»ga ob`ektiv ta`siri katta.

1. Boshqarishning tashkiliy ishlarini nazorat qilish va tekshirish tizimini yaratish.

2. Tadbirlarning ta`sir qilishini, foydasini aniqlash.

3. Rag`batlantirish.

HFX boshqarilishida inson-muhit tizimi tushuniladi. HFXni boshqarish ob`ektiv xavfli holatdan kam xavfli holatga o`tkazishdir. Bunga iqtisodiy va texnik maqsadga muvofiqlik shartlariga amal qilinadi.

HFX ni boshqarishning vazifalari quyidagilardan iborat: Ob`ekt holatining tahlili va bahosi.

1. Ob`ekt holatining tahlili va hisoboti.

2. Boshqarishning tadbirlari.

3. Boshqariluvchi va boshqaruvchi tizimlarni tashkil qilish.

